

Monster och gränser för det mänskliga

Exemplet djurmänniskor och tvillingar

Tora Holmberg

För ett år sedan stod läsa att man i Sibirien funnit en "modern Mowgli", en sjuårig pojke som uppfostrats av en hund. Han kröp på alla fyra, saknade talspråk och bet den människa som försökte närma sig honom. I den korta artikeln sades att pojken, som kallats Andrej, utvecklat en rad "djuriska beteenden". Berättelser om förvildade barn har en intressant historik, de har utmanat och utmanar fortfarande vårt kulturella kategoriserings-system: En människa med djuriska beteenden blir en anomali genom att överskrida gränsen mellan det djuriska och det mänskliga. Därmed synliggörs också att dessa inte utgör några absoluta kategorier. I förlängningen väcker Andrej och hans föregångare frågan om huruvida det egentligen finns något essentiellt mänskligt och i så fall vari detta består. Men det är en hotfull fråga och faran hanteras genom att gränserna för det mänskliga omförhandlas genom olika debatter.

Frågan om vad som är människans natur, är förstas en fråga med många olika sorters svar. I min avhandling i sociologi, *Vetenskap på gränsen*, undersöker jag den forskning som förbinder det sociala beteendet med ärftlighet och dess svar på vad människan är. Forskningen om mänskligt beteende blir många gånger kontroversiell för att den handlar om existentiella och politiska frågor. I studien granskas hur resultaten kring beteendets ärftlighet framställs som trovärdiga och oantastliga insatser i en ständig kamp om vetenskaplig hegemoni och tolkningsföreträde. Jag analyserar hur resultat från djurforskning och tvillingstudier framställs eller representeras i vetenskap och media. Forskningen rör sig i spänningsfältet mellan en rad motsattpar – natur och kultur, arv och miljö, djur och människor, naturvetenskap och beteendevetenskap. Syftet är att reda ut hur det jag kallar "gränsdragningens politik" bidrar till konstruktioner av

”mänskligt beteende” och – i förlängningen – det mänskliga, samt att se om och hur en undersökning om genetiska representationer kan ge några sociologiska insikter (och vice versa).

Med ”gränsdragningens politik” menas att gränsdragningar är en central del av all vetenskap, men att *var* gränserna dras och *vilket innehåll* kategorierna därmed ges, får konsekvenser på en rad olika områden (det som Foucault kallar vetandets nivå). Jag kommer alltså inte att skriva under på en beskrivning av forskningen som värdeneutral och förvanskad av media och andra aktörer, utan jag tycker mig se ett utbyte mellan en populär och en vetenskaplig diskurs (t.ex. i form av metaforer, symboler, bilder¹). I studien kombineras ett vetenskapssociologiskt diskursanalytiskt och ett kulturteoretiskt perspektiv, där jag använder, lite förenklat, kulturteorin för att förstå vad som händer och den vetenskapssociologiska diskursanalysen för att reda ut hur det händer. Jag kommer snart att komma in mer på kulturteorin, men jag vill säga att jag kombinerar Mary Douglas och Donna Haraway som huvudteorier. Hur kommer då vetenskapssociologin in i bilden? Sociologer undersöker sociala fenomen och interaktion mellan människor och institutioner. Jag undersöker vetenskapliga och andra texter i termer av interaktion och aktivitet. Analyser av vetenskapliga texter som social aktivitet synliggör att ju mer man drar in andra forskare och andras forskningsresultat i form av t.ex. referenser, ju mer trovärdig blir texten. En viktig avgränsning: Jag är inte intresserad av författarens *intentioner* eller andra bakomliggande faktorer utan av texten i sig, och texternas interaktion med andra texter i enlighet med en så kallad diskursanalytisk tradition. Analysen grundar jag på ett kvalitativt material som utgörs av vetenskapliga artiklar och populärvetenskaplig litteratur, fältanteckningar från samtal med forskare och från konferenser, seminarier och liknande, kvalitativa intervjuer med beteendegenetiker samt hundratals artiklar från kvälls- och morgonpress.

Resultaten visar att var gränserna mellan kategorier skall dras och vad som skall ingå i respektive kategori inte är så självklart som ofta framställs utåt. Det är snarare något som förhandlas, förflyttas och omtolkas och därmed ger forskningsresultaten delvis olika betydelser. Jag har undersökt två *figurer*, Tvillingen och Djurmänniskan, och visar att de kan användas både för att stärka rådande hegemonisk kunskapsordning och utmana desamma. Det finns alltså ingen anledning att generellt säga att beteendegenetisk forskning skulle vara konservativ/förtryckande (som många sociologer skulle hävda) eller frigörande för den delen. Den är allt i ett! Jag kommer att ge tre exempel från avhandlingen: ett från

tvillingstudier, ett från annonseringen av Hugo-projektets slutförande och ett om människans ursprung. Dessa vetenskapliga berättelser är intressanta ur ett ekokritiskt perspektiv.

Vetenskap och kultur

Bakgrunden till Haraways kulturteori kan läsas i *Primate visions* (1989). Där framgår att det inte är primatologin, dvs. det vetenskapliga studiet av apor och halvapor i sig som intresserar henne utan hur den moderna västerländska vetenskapen konstruerat världen i en viss ordning, taxonomi, genom beskrivningar av "den andra". Subjektiva erfarenheter inom specifika kulturella, sociala och politiska miljöer formar och strukturerar vetenskapliga berättelser och praktiker. Därmed kan inte vetenskapen avskiljas från den kulturella och historiska kontext där den bedrivs. I *Primate visions* får vi genom berättelserna om det icke-mänskliga, icke-vita, icke-manliga se hur man konstruerar kulturella myter om den vilda naturen, Afrikas orörda natur, människans och familjens ursprung och könsrollernas rationalitet. Kontentan är att de biologiska vetenskaperna är viktiga för vår självförståelse och föreställningar om världen och universum.

Haraway skriver primatologins historia som *science fiction*, om en resa från det förlorade, primitiva Eden, till den högteknologiska yttre rymden. Genom *science fiction* vill hon frångå realism- och hermeneutikfällan, dvs. att fastna i frågor om vad som är forskarnas sanna syfte, respektive vad forskarna egentligen menar. Samtidigt vill hon undvika tanken att ras och kön skulle vara ursprungliga kategorier som formar vetenskapliga betraktelser. Istället menar hon att berättelser om vetenskap alltid vävs samman med diskurser kring kön och ras. *Science fiction* är ett sätt att väva samman icke-vetenskapliga berättelser från t.ex. film med primatologi, för att se gemensamma diskursiva tendenser. Sociologin har en etablerad bakgrund i litteratur och litterära former och senare års konstruktivistiska och postmoderna influenser (med den så kallade språkliga vändningen) har också till viss del vänt ämnet till att återigen inkludera detsamma. Den etnografiska textanalys som jag bedriver är också, som jag ser det, en hybridform mellan vetenskap och litterär verksamhet. Det är en fiktion med sanningsanspråk. Det är i flera bemärkelser en *science fiction*.²

Ett exempel ur *Primate Visions* är Tarzan, genom vilken den goda familjen med det manliga överhuvudet i den vilda naturen utgör ett typexempel på en västerländsk diskurs kring det ursprungliga, naturliga och fina, när vår egen kultur hotas av sönderfall till följd av t.ex. kvinnors

frigörelse, krig och moraliskt förfall. På liknande sätt symboliserar African Hall på Naturhistoriska riksmuseet i New York, i essän "Teddy Bear Patriarchy", en resa in i det oförstörda, rena och naturliga men förlorade Eden på ett enligt Haraway djupt imperialistiskt sätt. Civilisationens omoraliska konsekvenser skyldes ofta på tekniken, naturen blir då en symbol för orörd, oskyldig kvinnlighet. Den som betraktar är Ögat, med makt att se och tolka det betraktade. Men, Haraway visar också hur primatologin kan tolkas som en arena för utmaning av diskursen, inifrån. Hon skriver:

The argument in *Primate Visions* works by telling and retelling stories in the attempt to shift the webs of intertextuality and to facilitate perhaps specifically located members of the primate order – on both sides of the bio-political and cultural divide between human and animal.³

Det finns några centrala aspekter hos Haraway som jag vill lyfta fram. Den första handlar om att naturen inte bara ligger framför forskarens fötter, redo att avtäckas. Naturen måste tolkas för att bli begriplig, och i den processen så blir forskarens bakgrund och erfarenheter, som kön och västerländsk, kolonialiserande identitet centrala. På så sätt menar Haraway att forskningen kan ses som berättelsepraktiker eller *story-telling*. Vi kan i skildringar om vetenskap utläsa tids- och kulturspecifika köns-, ras- och klassideologier. Samtidigt så framställs det naturligtvis som sanningen; forskaren vill nå sanningar och framställa saker så sant som möjligt. Därmed blir *realism* en del av en narrativ process. Det handlar om att representera verkligheten på ett övertygande sätt. Med *representationer* menar jag uttalanden som fungerar och framställs som beskrivningar av verkligheten.

Den andra aspekten handlar om hur forskarens identitet skapas i mötet med naturen. Vad som väljs ut för forskning är inte en slump. De stora gorillorna liknar oss, visst, men det gör också rhesusapor. Det låg något storslaget heroiskt över att bryta okänd mark i Afrika och att jaga och skjuta ner (med gevär eller kamera) en stor hanne. Denna stora hanne sågs som jämbördig och därmed en ordentlig utmaning för en man.⁴ Jagandet och konserverandet av stora gorillor var därmed ett sätt att skapa maskulinitet och kolonialisera det vilda. Ras och kön blev centrala för skapandet av forskaren. Att jaga och att jaga med kameran handlar om både sport och seendet. Kameran ljuger inte, utan fångar "det sanna". Men hur detta sanna porträtteras, iscensätts är i hög grad en subjektiv och

kulturell – må vara omedveten – konstruktion. Privilegiet att se, och därmed veta, är maskulint men också vetenskap. Normer för vetenskap och maskulinitet interagerar i dessa vetenskapliga berättelser.

Den tredje handlar om kopplingar mellan vetenskap och andra institutioner som ekonomi, politik, konst och populärkultur. Naturhistoria och museet är arenor där alla dessa möts. Fotografering är exempelvis både en konserveringsmetod och konst, museet både bildning, vetenskap och nöje, jakt både nöje och vetenskap osv. Framställningar av gener och beteende, med hjälp av figurerna Tvillingen och Djurmänniskan, utgör i mitt fall en ingång för att förstå relationen mellan populär och vetenskaplig kultur. Istället för att upprepa separerandet av det svårdefinierade och kanhända oskiljbara, som arv och miljö, natur och kultur, materia och diskurs, koncentrerar sig perspektivet på den *semiotiskmateriella* produktionen av natur.⁵ Detta betyder inte att verkligheten skulle bestå av en illusion eller idé, utan snarare att själva strävan att finna naturen eller kulturen *i sig* möjligen ses som illusorisk. Den materiella verkligheten finns naturligtvis (om det nu är någon som skulle betvivla detta), men är fylld med kulturell mening och vice versa.⁶ Det väsentliga är dock inte denna ontologiska nivå utan snarare att perspektivet ger upphov till en rad intressanta forskningsfrågor. Central är till exempel frågan om hur natur och kultur *görs* till två *olika* kategorier: det handlar om *återupppinnandet* av natur och kultur.⁷

Hur detta skapande och samtidiga åtskiljande av natur och kultur görs blir i Haraways terminologi en fråga om *produktionsapparater*. Produktionsapparater både framställer objekt, kroppar och beteenden och ger mening åt desamma.⁸ I dessa produktionsapparater vävs sociala och kulturella dimensioner samman genom komplexa förgreningar. I *Modest_witness@second_millennium* (1997) undersöker Haraway hur det hon kallar den teknologivetenskapliga produktionsapparaten – bland annat genom centrala figurer – skapar förbindelser, allianser och ekvivalenser inom och mellan teknik, politik, vetenskap, konst och ekonomi både i dåtid och nutid, lokalt och globalt. Teknologivetenskapen överskrider och förflyttar gränser, samtidigt som den upprättar nya. På så sätt skiljer sig denna produktionsapparat från tidigare moderna, där kategoriseringar krävde skarpa gränser. Haraway använder sig av *figurer* för att spåra eller återskapa dessa förgreningar. Med hjälp av dessa figurer, i sig överskridande gränser mellan organiskt och artificiellt, natur och kultur, hoppas hon också kunna refigurera eller omgestalta den bioteknologi som kan verka förtryckande genom sexism, rasism, speceism och anti-

ekologism. *Den monstruösa figuren* är ju en anomali. Den låter sig inte klassificeras. Den är varken natur eller kultur. En figur är ett tecken med mångtydiga semiotiskmateriella innebörder. Figurerna är centrala, så till vida att de vetenskapliga berättelserna bygger upp, och byggs upp genom dessa figurer. Men de har också en potential till omformuleringar och förskjutningar av dessa berättelser. De är alltså både empiriska och analytiska begrepp. Genom att konstruera och därefter följa vad jag har kallat *Tvillingen* och *Djurmänniskan* genom en rad olika texter, har jag kunnat rekonstruera olika intertextuella kedjor av uttalanden. Tillvägagångssättet är en hybrid mellan att följa ett ting och att följa en metafor: Figuren i Haraways tappning är ett metaforiskt ting, eller en förtingligad metafor, hur man nu väljer att förstå det hela. Figurerna är dessutom både frigörande och fastlåsende samtidigt, något som jag kommer att försöka visa i mina empiriska exempel. Min användning av monster kan förstås på liknande sätt som Stacy Alaimo i hennes artikel "Discomforting Creatures": monster utmanar både inom litteratur och inom vetenskap, samtidigt som de konserverar.⁹ I t.ex. filmen *Boy's don't cry* utmanar det transsexuella motivet heteronormativiteten och vissa könsdiskurser, samtidigt som filmen konserverar land-stad-dikotomier och andra könsdiskurser. Därför menar jag att Jhan Hochman i boken *Green cultural studies* gör en alltför bokstavlig läsning av Haraway som leder läsaren fel.¹⁰ Tekniken är alltid i människans händer, och en cyborg är inte odelat frigörande. Det är inte bra *i sig* med gränsöverskridanden, men de kan vändas och användas i frigörande syften. Något annat blir teknik och vetenskapsdeterminism vilket ofta karakteriserat feministiska vetenskapsstudier.

Den dubbla tvillingen

Tvillingfiguren bär på en dubbel mening. En snabb sökning i artikeldatabaser visar att "tvilling" inte bara betecknar syskon, födda vid (nästan) samma tidpunkt. Tecknet används för att tala om stjärntecken, tvillingplaneter och tvillingsjälar. På engelska är tecknet än mer mångtydigt och etymologiskt refererar tvilling till dubbel, exakt likadan, para ihop, make och så vidare. Tvillingfiguren talar därmed både som *dubblett* och som *besläktad*. Men den är också dubbel i och med att den kan användas av båda sidor, både för att tala om att gener betyder mest för vårt beteende, och för att påtala att gener inte är allt. Tvillingfiguren handlar om likhet och olikhet.

En tillbakablick visar att beteendegenetisk tvillingforskning inte är något nytt område. Den användes i början av 1900-talet t.ex. inom

husdjursgenetiken för att studera mjölkproduktion. Den andra vågens tvillingstudier, ungefär från 60-talet och framåt, förfinade de statistiska metoder som man tidigare kritiserats för. Ändå tror jag, utan att vara vetenskapshistoriker, att man drogs med en stämpel som "omodern", särskilt i jämförelse med den expanderande molekylärbiologin, samt genom "guilt by association" (missbruk av nazister och rashygieniker). Relationen mellan arv och miljö har alltid betonats, men olika mycket i olika tidsperioder. Tack vare en ökad betoning av arvets betydelse för somatiska och psykiska sjukdomar, har även hälsa och så kallat normalbeteende glidit med i vad man kan kalla en "genfetischistisk" tendens.¹¹ Gener för allt! Tvillingstudier har använts för att hävda att miljön i betydelsen uppväxt och erfarenheter inte har någon större betydelse för en individs personlighet. Men tvärtom så menar Hedvig Ekerwald att beteendegenetiska IQ-studier kunde användas för att påvisa att klassbakgrund inte hade med intelligens att göra, att arbetarklassen utgör ett slags begåvningsreserv. Så tvillingstudier och dessa representationer är insatser i strävan efter hegemoni, och har i historien använts av "båda sidor" i debatten. Om vi då ställer oss frågan hur detta går till? Hur kan det komma sig att resultat från beteendegenetiska tvillingstudier kan inordnas både i vad man kan kalla alternativa och genfetischistiska berättelser om mänskligt beteende och om människans natur?

Jag tyckte att jag redan på ett rätt tidigt stadium hörde flera, vad jag kallar, berättelser om beteendegenetiska tvillingstudier. Med berättelser menar jag egentligen ett slags sammanhängande framställningar som svarar på frågor som vad, hur, och av vem. Tvillingberättelserna byggs upp genom: (1) heritabilitetslogiken (2) mötet mellan olika paradigmer eller vetenskapstraditioner och (3) tvillingars magiska kraft – mötet mellan vetenskap och fiction.¹²

Här tänkte jag bara ta upp det sistnämnda och hur mötet mellan olika genrer skapar ett slags tvillingmystik, inte olik den som antropologen Victor Turner beskrev i västafrikanska kulturer i mitten av 1990-talet, eller jag själv grävt fram i svenska arkiv, folkloristik om tvillingars magiska krafter från sent 1800-tal.¹³ Enäggstvillingen som dubblett ställde till oordning i den kulturella föreställningsvärlden där människor födde ett barn, endast djur kunde föda fler än en unge. Tvillingarna förklarades av Ndembu-folket vara flodhästar och lades följaktligen i floden, medan den svenska motsvarigheten var att tillskriva tvillingar magiska krafter. Så görs än i dag i populärvetenskapen, t.ex. påtalas att enäggstvillingar står i förbindelse med varandra på ett slags övernaturligt sätt, en förbindelse

som förläggs till generna. När den beteendegenetiska tvillingforskningen så använder metaforer som "naturliga kloner" och "experiments of nature", så återskapar man och förstärker dessa tvillingberättelser och skänker ett magiskt skimmer åt forskningen. Alla kan se att enäggs-tvillingar är identiska, vilket måste bero på gener: de är två men ändå en. Dessutom bidrar man till att framställa sin forskning som opåverkad av omvärldsfaktorer, dvs. som konstruerad; den bara "är". Realism som berättelse. Med liknande effekter framställs på svenska tvillingregistrets hemsida berättelsen om Romulus och Remus, pojkar som enligt folkloristiska berättelser sattes ut i skogen för att dö, men räddades av en varghona, som diade och uppfostrade dem. Romulus slog senare ihjäl sin bror, vilket sägs vara bakgrunden till hur Rom fick sitt namn. Här framställs berättelsen som kurios, ett exempel på att tvillingar alltid förekommit i "sagornas värld", en värld som här skiljs från vetenskapen.

Jag menar att mötet mellan dessa olika genrer, genom metaforer, bilder och andra symboler, skapar möjlighet till olika tolkningar av vetenskapliga fakta. Å ena sidan stärks forskarnas utsagor: alla vet ju att tvillingar är speciella. Å andra sidan leder denna särställning, anomali, till att fakta sätts i gungning. Hur ska vi veta att det som gäller för dessa människor, även gäller för oss andra?

Djurmänniskan

Beteendegenetiska berättelser om djur bygger främst på spänningen mellan genetisk *närhet* och fylogenetiskt (släktskapsmässigt) *avstånd*; två axlar som ibland och ibland inte sammanfaller med kulturellt konstruerat släktskap. Det finns en intrig som går igen då jag diskuterar så disparata forskningsgrenar som evolutionsgenetik, genomik, molekylärgenetik och sociobiologi: när släktskapet mellan arter betonas alltför mycket och gränserna mot naturen utmanas, behöver gränserna enligt en antropocentrisk logik återupprättas. Om tvillingfiguren handlade om spänningen mellan likhet och olikhet så handlar djurmänniskan således om spänningen mellan närhet och avstånd.

Som ett exempel har vi vad vi kan kalla historien om Hugo (*Human Genome Project Organisation*). Den börjar kanske egentligen med kromosomantal. Men följandes hela Hugoprojektets uppgång och genomförande fanns förhoppningen om att en gång för alla ta reda på hur många gener människan egentligen har, varvid människan konstrueras utifrån antal gener. Poängen här är dock inte denna antalsfixering i sig, utan hur det blir meningsfullt med antal, först i jämförelse med den andra. Så precis som

tabeller med kromosomantal presenteras i läroböcker från 60-talet, presenteras genantalsbilden som en jämförelse. Vi har 100 000 gener, masken har 18 000. Varför är då utsagor om genantal så intressanta? Numerära utsagor symboliserar oföränderliga sanningar, de har en aura av absolut ändlighet över sig.¹⁴ "Siffror" förstås som ett redskap för ordnande, ett sätt att hantera hot om oordning mot den vetenskapliga kosmologin.¹⁵ I den konstruktion av mänsklighet som presenteras, blir sifferexercis en del i den identitets- och gränsdragningspolitik som tar form. I motsats till den exakthet som normalt omgärdar absoluta siffror, så framstår de antalsövningar som i det följande presenteras som en något flexibel praktik.¹⁶ Något som också visar sig i en omformulering av gränsdragningspolitiska redskap: från kvantitativa till kvalitativa argument.¹⁷ Fram till slutet av 2000, början av 2001, presenteras kvalificerade gissningar på mellan 40 000 och 200 000 gener. Men så den 12 februari 2001 slår de stora tidskrifterna på trumman för att annonsera slutförandet av Hugo. Och en av de verkliga nyheterna kom att bli att människan inte har så många gener som man trott, kanske inte mer än 30 000! Samma nyhet spreds i alla stora dagstidningar. Poängen är att vi inte har många fler gener än en mask, och inte fler gener än en rätta, vilket förstås hotar den antropocentriska ordningen. Ju fler ju bättre verkar inte hålla. Nu ställer det inte alls så stora existensiella frågor, då vi har ett starkt kulturellt avstånd till dessa djur. Värre blir det när schimpanserna antrar scenen. Då går vi också från antal till andel, och skapar då en liten, men betydelsefull, skillnad. Slutligen introduceras de flexibla generna, och vi går från artskillnad och hierarki baserad på kvantitet, till kvalitativa skillnader.

Kategoriseringen – den *ontologiska gerrymandering* – som här tagit form, strävar mot distinktioner mellan djur och människor på en funktionellt genetisk *och* kulturell nivå. Med ontologisk gerrymandering avses kategoriseringsaktivitet vilken får till effekt att verkligheten definieras i vissa termer, kategorier och teman, och inte andra.¹⁸ I det föregående har prov getts på indelningar i å ena sidan människa och å andra sidan andra levande organismer efter genantal och -andelar. Siffror blir i sammanhanget kategoriseringssymboler som genom sin inbyggda exakthet, döljer att andra grunder för gränsdragningar kan vara möjliga.¹⁹ Med hjälp av berättelsevändningen får vi sedan syn på en annan typ av gränsdragningspolitik: människan har inte nödvändigtvis så många fler gener, men de uttrycks på ett mer flexibelt sätt. Vi leds från geners antal till deras funktion, en berättelsevändning som konstrueras igenom gränsdragningar mellan människor och andra djur.

Biologisk kategorisering utgår från en bild av naturen, en bild som bland annat formas av det antropocentriska språket. Upprepningarna av samma tema i form av antals- eller andelsretorik följer en likartad kategoriseringspolitik. Människor kan jämföras med mask, mus eller apa på ett strukturellt, genetiskt plan. Därmed skapas figuren djurmänniskan. *Men vi kan inte förbli ett djur bland andra.* Då taxonomin och den antropocentriska ordningen hotas sätts en rad normaliseringsstrategier, för att tala med Mary Douglas, i verket vilka bidrar till att neutralisera faran. Vi har kanske inte så många fler gener, men långt bättre sådana, något som särskilt framträder i kontrast mot apan. Apan utgör en kritisk punkt där skillnadsmarkörerna blir en viktig ingrediens i berättelsen.

I de berättelser som omgärdar Hugo pågår således gränsdragningar mellan människan och andra djur, mellan natur och kultur, mellan geners antal och geners mening, samt mellan genetiker och genomforskare. Samtidigt menar jag att det mitt i detta gränsdragningsarbete skapas diskursivt utrymme för omformuleringar av vad det betyder att vara människa. Enkelt uttryckt så betyder det att människan också innesluter det djuriska, vi kan inte se oss själva som "utanför" naturen, utan "den andra" kryper in i våra genom. Släktskapet utökas på ett strukturellt plan, liksom i de evolutionsbiologiska narrativen som vi kommer att se, till att innefatta allt levande. Men samtidigt kräver den antropocentriska ordningen att vissa skillnader upprätthålls, vilket särskilt blir tydligt i skildringar av apor. Aporna är de som skapar mest diskursiv spänning då de hotar kulturellt etablerade föreställningar om vad det innebär att vara människa. Vi kan inte vara människor, och samtidigt "bara" en primat. Därför produceras i text efter text specifika mänsklighetsmarkörer som moral, logiskt tänkande, språk och förmåga till empati. I Hugo-berättelserna bibehålls dessa markörer.

Monstruösa figurer

En figur ska vara bildlig eller "tropisk" och dessutom ha potential att förskjuta det naturaliserade och vetbara. De figurer som jag konstruerat och följt genom alla berättelser – tvillingen och djurmänniskan – visar sig uppfylla båda dessa kriterier. Tvillingen kan vid en första anblick stå i centrum för en hegemonisk berättelse om människan som arv och miljö i olika andelar, men är tillräckligt flexibel för att rymma en rad dimensioner och därmed ett flertal alternativa berättelser. Detsamma gäller Djurmänniskan. Den kan rymma distinkta gränser mellan människor och andra djur, samtidigt som den också kan rucka på samma gränser genom

att "det andra" kryper in och människan produceras som ett djur bland andra. Jag skulle för att tala med Haraway vilja karaktärisera dessa figurer som *monstruösa*, som gränsöverskridande objekt vilka vägrar att mer än tillfälligt låsas fast i en och samma position. Därmed har de förstås också dubbla funktioner: De kan tas i bruk för att stärka (vetenskapliga) hegemoniska berättelser alternativt utmana desamma.

Så vad betyder då detta, hur används vetenskapliga figurer i litteraturen, och hur kan de användas (mer) frigörande? Vilka berättelser utmanas och vilka förstärks? Är de verksamma som civilisationskritik? Ett exempel är Madeleine och hennes möte med en människoapa i fångenskap i Peter Høegs roman *Kvinnan och apan*. I apans ofrihet känner hon igen sitt eget äktenskapliga, (över)klassbetingade och alkoholdoftande fängelse. Hennes väg till frihet visar sig vara en väg som bara kan tas genom att hon överskrider sina egna gränser, i nära vänskap med apan och några andra marginaliserade individer. Vänskapen mellan Madeleine och apan utvecklas till en artöverskridande kärlekshistoria, och historien mynnar ut i en bitande civilisationskritik där en ny art människoapa visar sig vara intellektuellt och moraliskt (dessa egentligen människan förbehållna domäner) överlägsen människan. Släktskapet mellan kvinnan och apan blir grunden till vänskapen; människan är i Høegs berättelse fast i en civilisation där det djuriska ges mindre och mindre plats. I boken återkommer figuren Djurmänniskan i de olika former jag skissat ovan. Det moderna klassificeringstvånget gör sig påmint, då apan inte låter sig indelas i rådande taxonomi. Han är varken apa eller människa. En DNA-analys blir medlet att reda ut förvirringen, att bringa reda i den semiotiskmateriella ordningen:

DNA sekventering. Det är så det heter. De lägger pseudogener bredvid varandra. Varefter de kan se hur många fenotypiskt neutrala skillnader som finns. Skillnaderna utgör en molekylär klocka. På den avläser de hur långt avståndet är mellan två arter. Hur lång tid som gått sedan de skildes. Det är på det sättet de har visat exakt hur nära schimpanserna vi är. Sex miljoner år. Plus minus en miljon.²⁰

Science fiction är som jag ser det en lovande metod för att kunna spåra hur ordningsskapande i naturen konstrueras både i litteratur och i vetenskap, hur dessa genrer står i komplex förbindelse med varandra och hur utbytet går till. Däri ligger den (eko)kritiska potentialen med kulturstudieperspektivet.

Noter

¹ Jfr. Cecilia Åsberg, *Genetiska föreställningar: mellan genus och gener i populär/vetenskapens visuella kulturer* (Linköping: Tema Genus, Linköpings universitet, 2005).

² Se Donna J. Haraway, *Primate Visions: Gender, Race, and Nature in the World of Modern Science* (New York: Routledge, 1989), s. 370.

³ *Ibid.*, s. 377.

⁴ Jfr. Pierre Bourdieus diskussion om hederskänslan i *Den manliga dominansen* (Göteborg: Bokförlaget Daidalos: 1999).

⁵ Donna J. Haraway, *Simians, Cyborgs, and Women: The Reinvention of Nature* (New York: Routledge, 1991), s. 208.

⁶ Jfr. Judith Butler, *Bodies that Matter: On the Discursive Limits of "Sex"* (New York: Routledge, 1993).

⁷ Haraway (1991).

⁸ *Ibid.*, s. 200 f. och Kerstin Sandell, *Att (åter)skapa "det normala": bröstoperationer och brännskador i plastikkirurgisk praktik* (Lund: Arkiv Förlag, 2001), s. 17.

⁹ Stacy Alaimo, "Discomforting Creatures: Monstrous Natures in Recent Films", i *Beyond Nature Writing: Expanding the Boundaries of Ecocriticism*, red. Karla Armbruster & Kathleen R. Wallace (Charlottesville & London: University Press of Virginia, 2001).

¹⁰ Jmf. Jhan Hochman, *Green Cultural Studies: Nature in Film, Novel, and Theory* (Moscow, Idaho: University of Idaho Press, 1998), kapitel "Beyond a Creeping Metonymy: Simians, Cyborgs, and Women".

¹¹ Donna J. Haraway, *Modest_Witness@Second_Millennium.FemaleMan©_Meets_OncoMouse™: Feminism and Technoscience* (New York: Routledge, 1997), s. 146.

¹² Tora Holmberg, *Vetenskap på gränsen* (Lund: Arkiv Förlag, 2005), kapitel 4 och 5.

¹³ *Ibid.*

¹⁴ David Bloor, *Knowledge and Social Imagery*, 2. uppl. (Chicago: University of Chicago Press, 1991 [1976]), s. 85.

¹⁵ Thomas Crump, *The Anthropology of Numbers* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990).

¹⁶ Jfr. Malcom Ashmore, Michael Mulkay & Trevor Pinch, *Health and Efficiency: A Sociology of Health Economics* (Milton Keynes: Open University Press, 1989).

¹⁷ Se Tora Holmberg, "Questioning 'the Number of the Beast': Constructions of Humanness in HGP Narratives", i *Science as Culture* 14.1 (2005).

¹⁸ Se Steve Woolgar & Dorothy Pawluch, "Ontological Gerrymandering: The Anatomy of Social Problems Explanation", i *Social Problems* 32.3 (1985) och Jonathan Potter, *Representing Reality: Discourse, Rhetoric and Social Construction* (London: Sage, 1996).

¹⁹ Jmf. Mats Börjesson, *Diskurser och konstruktioner: en sorts metodbok* (Lund: Studentlitteratur, 2003), s. 93.

²⁰ Peter Høeg, *Kvinnan och apan* (Stockholm: Norstedt, 1996), s. 206.

Referenser

- Alaimo, Stacy, "Discomforting Creatures: Monstrous Natures in Recent Films", i *Beyond Nature Writing: Expanding the Boundaries of Ecocriticism*, red. Karla Armbruster & Kathleen R. Wallace (Charlottesville & London: University Press of Virginia, 2001), s. 279-296.
- Ashmore, Malcom, Michael Mulkey & Trevor Pinch, *Health and Efficiency: A Sociology of Health Economics* (Milton Keynes: Open University Press, 1989).
- Bloor, David, *Knowledge and Social Imagery*, 2. uppl. (Chicago: University of Chicago Press, 1991 [1976]).
- Bourdieu, Pierre, *Den manliga dominansen* (Göteborg: Bokförlaget Daidalos: 1999).
- Butler, Judith, *Bodies that Matter: On the Discursive Limits of "Sex"* (New York: Routledge, 1993).
- Börjesson, Mats, *Diskurser och konstruktioner: en sorts metodbok* (Lund: Studentlitteratur, 2003).
- Crump, Thomas, *The Anthropology of Numbers* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990).
- Ekerwald, Hedvig, *Den intelligenta medelklassen: en litteraturstudie om intelligens, studieresultat och samhällsklass* (Uppsala: Sociologiska institutionen, Uppsala universitet, 1982).
- Haraway, Donna J., *Primate Visions: Gender, Race, and Nature in the World of Modern Science* (New York: Routledge, 1989).
- , *Simians, Cyborgs, and Women: The Reinvention of Nature* (New York: Routledge, 1991).
- , *Modest_Witness@Second_Millennium.FemaleMan©_Meets_OncoMouse™: Feminism and Technoscience* (New York: Routledge, 1997).
- Hochman, Jhan, *Green Cultural Studies: Nature in Film, Novel, and Theory* (Moscow, Idaho: University of Idaho Press, 1998).
- Holmberg, Tora, *Vetenskap på gränsen* (Lund: Arkiv Förlag, 2005).
- , "Questioning 'the Number of the Beast': Constructions of Humanness in HGP Narratives", i *Science as Culture* 14.1 (2005), s. 23–38.
- Høeg, Peter, *Kvinnan och apan* (Stockholm: Norstedt, 1996).
- Potter, Jonathan, *Representing Reality: Discourse, Rhetoric and Social Construction* (London: Sage, 1996).
- Sandell, Kerstin, *Att (åter)skapa "det normala": bröstoperationer och brännskador i plastikkirurgisk praktik* (Lund: Arkiv Förlag, 2001).

Woolgar, Steve & Dorothy Pawluch, "Ontological Gerrymandering: The Anatomy of Social Problems Explanation", i *Social Problems* 32.3 (1985), s. 214–227.

Åsberg, Cecilia, *Genetiska föreställningar: mellan genus och gener i populär/vetenskapens visuella kulturer* (Linköping: Tema Genus, Linköpings universitet, 2005).